

INTERNATIONAL
SCIENCE REVIEWS

№4 (1) 2020

Social Sciences series

www.aiu.kz

International Science Reviews

Social Sciences series

Published since 2020

No. 4 (1) / 2020

Nur-Sultan

EDITOR-IN-CHIEF:

Doctor of Historical Sciences, Professor
Shaikhutdinov M.Y.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Doctor of Jurisprudence, Professor
Amandykova S.K.

EDITORIAL BOARD:

Irsaliyev S. A.	-	Candidate of Agricultural Sciences, President AIU, (Kazakhstan)
Sarsenbay N. A.	-	Candidate of Economic Sciences, (Kazakhstan)
Somzhurek B.Zh.	-	Candidate of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Amandykova S.K.	-	Doctor of Jurisprudence, Professor (Kazakhstan)
Kazhyken M. Z.	-	Doctor of Economic Sciences, (Kazakhstan)
Toxanova A.N.	-	Doctor of Economic Sciences, (Kazakhstan)
Akhmadiyeva Zh.K.	-	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor (Kazakhstan)
Laumulin M. T.	-	Doctor of Political Sciences, (Kazakhstan)
Orlova O.S.	-	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Russia)
Jacek Zaleśny	-	Doctor of Jurisprudence, Professor (Poland)
Francisco Javier Diaz Revorio	-	Dr. hab., Professor (Spain)
László Károly Marác	-	PhD (The Netherlands)
Verbitskiy A.A.	-	Doctor of Pedagogy, Academician of the Russian Academy of Education (Russia)

Editorial address: 8, Kabanbay Batyr avenue, of.316, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010000
Tel.: (7172) 24-18-52 (ext. 316)
E-mail: social-sciences@aiu.kz

International Science Reviews**Social Sciences series**

Owner: Astana International University

Periodicity: quarterly

Circulation: 500 copies

CONTENT

Section LAW

DIGITAL LAW

Ostroushko Alexander, Bukalerova Liudmila, Amandykova Saule, Irina Timofeeva, Dolzhikova Anna **Peculiarities of Legal Regulation of Digital Assets in the Russian Federation**.....7

Bakir Sanur, Amandykova Leyla **Development of legal regulation of blockchain technologies in the Republic of Kazakhstan**.....28

CONSTITUTIONAL LAW

Ibraeva Nazgul **Legal Status of Election Observers in the Republic of Kazakhstan**.....34

Section INTERNATIONAL RELATIONS AND GEOPOLITICS

Nursultanova Lazat **Cooperation between Kazakhstan and small and medium Western Europe countries**.....40

Bukeshova G., Seilkhan Balaussa **Central Asia in the system of international relations**.....56

Darkenov K.G. **37th year: political and ideological accusation of Kazakh intellectuals**.....69

МАЗМҰНЫ

INTERNATIONAL SCIENCE REVIEWS

Әлеуметтік ғылымдар сериясы

№4

ҚҰҚЫҚТАНУ

Секциясы

ЦИФРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

Остроушко А, Букалерева Л., Амандыкова С., Тимофеева И.,
Должикова А. Ресей Федерациясындағы цифрлық активтерді құқықтық
реттеудің ерекшеліктері.....7

Бакир С., Амандыкова Л. Қазақстан Республикасында блокчейн
технологияларын құқықтық реттеуді дамыту.....28

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

Ибраева Н. Қазақстан Республикасындағы сайлауда
байқаушылардың құқықтық жағдайы.....34

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ГЕОСАЯСАТ

Секциясы

Нурсултанова Л. Қазақстанның шағын және орта кіші батыс
елдерімен ынтымақтастығы.....40

Букешова Г.К, Сейлхан Б. Халықаралық қатынастар жүйесіндегі
Орталық Азия.....56

Даркенов К.Г. 37-ші жыл: қазақ зиялыларын саяси-идеялық
тұрғыда айыпталуы.....69

СОДЕРЖАНИЕ

INTERNATIONAL SCIENCE REVIEWS

Серия общественные науки

№4

Секция

ПРАВО

ЦИФРОВОЕ ПРАВО

Остроушко А, Букалерева Л., Амандыкова С., Тимофеева И.,
Должикова А. **Особенности правового регулирования цифровых активов
в Российской Федерации.....7**

Бакир С., Амандыкова Л. **Развитие правового регулирования
блокчейн-технологий в Республике Казахстан.....28**

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Ибраева Н.А. **Правовой статус наблюдателей на выборах в
Республике Казахстан.....34**

Секция

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ГЕОПОЛИТИКА

Нурсултанова Л.Н. **Сотрудничество Казахстана с малыми и
средними западноевропейскими странами.....40**

Букешова Г.К., Сейлхан Б. **Центральная Азия в системе
международных отношений.....56**

Даркенов К.Г. **37-й год: политические и идеологические обвинения
казахстанской интеллигенции.....69**

37-ШІ ЖЫЛ: ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫН САЯСИ-ИДЕЯЛЫҚ ТҮРҒЫДА АЙЫПТАЛУЫ

Қ. Ғ. Даркенов

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Халықаралық қатынастар факультеті, аймақтану кафедрасы доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

K.Darkenov@mail.ru

Аңдатпа: Шығармашылық қызметтегі қазақ зиялыларының рухани-моральдық дағдарысы 1937 жылғы қуғын-сүргін жылдарында айқын көрінді. 1937 жылы әдеби-көркем шығармаларымен елге танылған қазақ зиялыларын айыптау мен қуғындау бұрынғыдан бетер күшейіп, өзінің шарықтау шегіне жетті. Олардың шығармаларының әр жолынан, айтылған ой пікірлерінен ұлтшылдық пен байшылықты, кеңес үкіметіне қарсылықты, теріс ниеттілікті көруге тырысушылар шықты. Тарих саханасынан кеткен алашордашыларды айыптау, бұрындары азды-көпті байланыста болғандарды және оларға жылы қабақ танытқандарды алашордамен байланысын үзбеген, алашорданың агенттері, ниеттері бір деп кінә тағу қалыпты іске айналды. Жазушылар шығармаларынан күмәнді деген ой-пікір тауып, партия бағытынан, тап жолынан ауытқыды деп айыптады. Сыншылар осылай жасау арқылы, бір жағынан, тап жауларын, халық жауларын әшкерлеуге үлес қосты. Екіншіден, партия саясатын, бағытын қолдау үстінде деген өзі жөнінде жағымды пікір туғызу мақсатын көздеді. Тап жауларын әшкерлеу ісінен, жалпы елді қамтыған науқаннан қарапайым халықтан бастап, өкімет билігіндегі тұлғалар да тыс қалмады.

Кілтті сөздер: Кеңес өкіметі, қазақ зиялылары, коммунистік большевиктер.

КІРІСПЕ

Қазақ тарихында шырмауы көп шиеленісті, қайшылықты кезеңі, өткен ғасырдың 30-шы жылдары - кеңес әдебиетінің, оның ішінде қазақ әдебиетінің де дамуы, жаңа шығармалардың да туу кезеңі болумен қатар, тоталитарлы мәдениетке бет бұруда шешуші кезең болды. Сонымен қатар, осы кезең қазақ зиялыларының рухани-моральдық дағдарысының туу, тереңдеу кезі болумен қатар, тығырықтан шығатын жол іздеу кезеңі де еді.

Осы кезеңде пролетарлық әдебиеттен «...өмірді білу мен түсіну, көркем шығармаларда оны шындықпен бейнелеп көрсету, жай ғана жаттанды, схолостикалық, қан сөлсіз өлі күйінде, жай ғана, «объективті нақтылық» ретінде бейнелеу емес, ал, оның нақты түрде революциялық дамуын бейнелеу керек. Осындай жағдайда көркем бейнелеудегі ақиқат пен тарихи дәлдік социалистік реализм рухында еңбекшілерді идеалық жағынан қайта құру мен тәрбиелеу міндеттерімен байланысты болуды» талап етілді [1, с.85]. «Әдебиетке, жалпы өнерге тек қана партия бақылауында тәрбие міндеттерін жүзеге асыратын құрал ретіндегі рөл жүктелді. Жаңа экономикалық саясат кезінде, одан кейінгі он жыл

ішінде әдебиет мәселелеріне оның ішінде, әдебиетте қалай жаңалықтар жасауға, енгізуге болады деген мәселеге байланысты туған айтыс таласқа нүкте қойылды» [2,с.427]. Оның себебі, партия жетекшілері оларды, әлеуметтік және идеологиялық жат адам ретінде көрді. Ресейде көптеген зиялылар күдік пен қобалжудан кейін, мысалы жазушылар Алексей Толстой мен Мариэтта Шагинян, тарихшы Евгений Тарле Кеңес өкіметімен ынтымақтасу жолына түсті. Кейбіреулер олай істей алмағаны да белгілі. Бірақ, ол, түсіну жолына түскісі келмегендіктен емес, көптеген жағдайда Кеңес өкіметі өкілдері оларды түсінгісі келмеді. Мысалы, жазушы А.Куприн шаруалар үшін халықтық газет «Земля» шығару үшін осы өтінішпен Петроградтан Москваға келеді. Ал, онымен кездескен Каменев дәрежі түрде оның жоспарын сынады. Каменевке барған күнін жазушы «өз өмірінің ең ауыр күні» деп атады [3,с.119-320]. Жазушы шетелге эмиграцияға кетті.

Осындай жағдай Қазақстанда да болды. М.Шоқай эмиграция кетуге мәжбүр болса, ел ішінде қалған қазақ зиялылары қуғынға түсті, жазықсыз айыпталды. Социализм құрылысы барысында пролетариат диктатурасы идеясын ұстанған әдебиет пен баспасөз біртіндеп идеологиялық қаруға айналды, «халық жауларын» іздеу мен табуға тартылды. Қазақстанда ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп әдебиет пен әдебиетшілерді айыптау, әшкерлеу мен қудалау етек алды. 20-шы жылдардың соңы мен 30-шы жылдардың басында айыпталып, қудаланған қазақ зиялылары 30-шы жылдар ортасында өз жазаларын өтеп елге келгеннен кейін де ұлтшыл, алашордашыл деп қудалау нысанасында тұрды. Атылып кеткен Ж.Аймауытов пен Ғ.Бірімжановты, айыпталып айдауға кеткен А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев т.б. атап, алашордашылардың өзі жоқ болса да, олардың жолын ұстанғандар бар. Кеңестік аппаратқа бүлдіру ниетімен кіріп кеткен агенттері бар. Олар өз ниеттерінен бас тарқан жоқ, Кеңес жағына өз қателерін мойындап толық шыққан жоқ деген пікір басым болды. Баспасөзде оларды сынау, іздеу толастамады, жаңа қарқын алды. Ақиқатында айдауға кеткен қазақ зиялылары бұрынғыдай ел мүдесі үшін араласқан қоғамдық істен ғана емес, өздерінің негізгі кәсіптері шығармашылық жұмыстан да қол үзді. Қудалау, үздіксіз сынау, әрі тұрмыс тауқыметі оларды жаншып тастады. Солардың бірі, әрі бірегейі М.Жұмабаев. Көрнекті ақын айдаудан босап елге қайтқан кезде де, оған алашордашыл зиянды элемент деп сенбеу әлі де басым болатын.

М.Жұмабаев босап елге қайтар алдында бұрын оны ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп сынаған С.Мұқанов ақынды дұрыс бағаламағандығын түсінді ме, әлде басқа да себептері болды ма оған хат жазды. Ғалым Т.Кәкішевтың жазуынша, оған 1959 жылы С.Мұқанов «1934 жылы 2 қарашада Москвада Қызыл профессорлар институтының соңғы курсына оқып жүргенде кезінде Беломорканалында айдалып жүрген Мағжан Жұмабаевқа хат жазғанын айтқан. Хаттың негізгі мазмұны – таяуда түрмеден шығасыз, сонда қай жақта боласыз, зорлық зомбылықты кек тұтпай шығасыз ба, советті жақтайсыз ба? «Тоқсанның тобы» мен «Толғауда» совет идеологиясына қарай ойысқан негізгі сюжетін дұрыс түсінгенімен, дер кезінде оның жақсы қасиеттерін бағалауда кемшіліктер жібергенімді мойындаймын деп алады да, біз үшін қазақтың қасиетті

поэзиясының келешегі үшін Сіздің совет жағына шықаныңыз үлкен олжа болар еді деген ойларын айтыпты» [4, 257 б]. Ақиқатында, М.Жұмабаевтың Кеңес өкіметіне қарсы шықпағаны белгілі. Бірақ, оны кеңес өкіметі мен пролетариат сыншылары алашордашыл, ұлтшыл деп шеттетті, сенімсіздік білдірді. Шығармаларынан Кеңес өкіметіне қарсы ілік іздеді. Мағжан «мен көппен біргемін, тоқсанмен біргемін» деп ағынан жарылып «Тоқсанның тобы» шығармасын жазғанда да оны, жақын тартпай талқыға салды.

Ал, С.Мұқановтың М.Жұмабаевқа хат жазғандығы жөніндегі деректі жазушымен кездескен Ж.Бектұров та келтіреді. С.Мұқанов оған «Мағжанның ақындығы да, кісілігі де ерекше бөлек еді. ...мен Мағжанға 1932-1933 жылдары Москвада оқуда жүргенімде ГПУ-ден рұхсат алып, оған лагерьге, Мурманск жағына хат жазып жібердім» деген [5,325 б].

Бірақ, өкінішке орай, мұрағатта С.Мұқановтың М.Жұмабаевқа хат жазғаны, ақшалай көмек көрсеткендігі жөнінде» ешқандай мәлімет сақталмаған [6,181 б].

Он жылға сотталған М.Жұмабаев М.Горький мен оның зайыбы Е.Пешкованың араласуымен 1936 жылы босанып елге оралды. Бұл кезеңде Қазақстанда шығармашылық интеллигенцияның бірін бірі сынауы, әшкерлеуі, саяси айыптар тағуы өршіп тұрғанына қарамастан елге оралған М.Жұмабаев «өз жазамды өтедім. Енді маған ешкім тиісе қоймас» деген ниетпен, тағы да қателескеніне кешірім сұрап, өзін сыртқа итермей Жазушылар Одағына қабылдауды, көмек көрсетуін сұрап С.Мұқанов басқарып отырған Қазақстан жазушылар Одағына хат жазады.

Хатында: «Өзімнің кінәма лайықты жазамды өтедім. Еңбектің қара қазанына қайнап, адасулар мен арам ойлардан мәңгілікке арылдым. Мен бұрынғы ойларымнан арылып, бай мен ұлтшылдардың жолынан бас тарттым және жаңа жолға, еңбекшілер жолына бет бұрдым.

Мен қалған өмірімді берік ниетім мен үмітімді дәлелдеу үшін социалистік құрылыста еңбек етуге бел будым, ісіммен барлық ескі көзқарастарымнан арылғанымды көрсеткім келеді. Мен үшін енді еңбекші таптың, коммунистік партияның жолынан басқа жол жоқ. Еңбекші табы әдебиетінің жетекшісі – Жазушылар Одағы Басқармасы менің өткен кезеңдегі адасушылығымды қатал сынға ала отырып, сыртқа теппей, өзіне тартып, Жазушылар одағына мүшелікке қабылдап, жетекшілік етуін, көмек беруін сұраймын.

Мағжан Жұмабаев. Петропавловск қаласы, Дзержинский көшесі, №19 үй» деп, мекен жайын да көрсетіп, шын ниетімен жазғанымен, айдаудан арып ашып келген, келген соң да көз түрткі болып, тұрмыс тауқыметін тартқан ақынға қол ұшын беріп жақын тартқан ешкім бола қоймады [4,259 б].

С.Мұқанов «...егер де өзіңіз шын ниетпен совет әдебиетіне қызмет етем десеңіз жазуыңызға ешкім бөгет болмайды. ...Пролетариаттың рахымы мол. Ол қорғай да біледі, жарылқай да біледі. Бірақ, пролетариат сөз емес істі жақсы көреді»[7,1376] деп жазғанымен заман құбылуынан Алматыға барған Мағжанға көмек бере алмады. Пролетарлық өкімет те жарылқамады. Жарылқағаны, 1937 жылдың 30 желтоқсанында Мағжан қайта қамалды [7,1386].

ПІКІРТАЛАС

Одақ көлемінде буржуазиялық жазушыларларды әшкерлеу, айыптау және жазалау троцкишілерге қарсы кең ауқымды ұйымдастырылған шаралармен байланысты өтті. Қазақстан пролетариат жазушылары да троцкизмді айыптап, оған қарсы күреске өз үлесін қосты. 1937 жылдың басында Москвада троцкишілерге сот үкімі шыққанда, оны қолдап – он төрт жазушы С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, М.Әуезов, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов, Ә.Тәжібаев, М.Қаратаев және басқалары «Қазақ әдебиеті» газетіне жарияланған «Жауға мейірім жоқ» деген мақалаға қол қойды.

Себебі, 1936-37 жылдары Кеңес Одағын елеңдеткен бірнеше саяси айыптауларға негізделген сот процесстері өтті. Оған жұмысшылар мен колхозшылар, кеңестік мекемелер тартылды. Өртүрлі қоғамдық ұйымдар, солардың ішінде, шығармашылық одақтар да тыс қалмағаны белгілі. 1936 жылы 19-24 тамыз аралығында КСРО Жоғарғы Сотының Әскери Коллегиясы «Антисоветтік біріккен Троцкийшіл-зиновьевтік орталықтың» ісін қараған ашық сот процесі өтті [8,171б]. Ал, 1937 жылы қаңтарда «антисоветтік троцкийшіл орталықтың» ісі қаралды [8,210б]. Олардың кеңес өкіметіне қарсы іс әрекетін айыптауға Қазақстан жазушылары да тартылды. Троцкийшілерді, оларға пікірлестерді әшкерлеу, іздеп табу, айыптау мен жазалау шаралары Қазақстанда да жүрді.

Осы 20 жылдардың екінші жартысы мен 30 жылдары А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, С.Сейфуллин, Ж.Аймауытовты т.б. қазақ зиялыларын ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп сынаған, танымал кеңестік сыншылардың бірі саналған, кезінде Голощекин қолдауына ие болған Ғ.Тоғжанов та троцкийшіл уклонмен айыпталды. Қазақстан Республикасы Президенті Мұрағаты қорында Ғ.Тоғжановқа қатысты мынадай құжат сақталған: «Тоғжанов әдебиет пен өнер ұйымының басшысы бола отырып, басқарма жұмысына ешқандай араласқан жоқ және әдебиет жөніндегі кітаптарында толып тұрған, өзінің троцкийшіл ұлтшыл қателіктері жөнінде бір ауыз да сөз айтқан жоқ. «Абай» кітабында қазақ халқының қас жаулары – Байтұрсынов, Бөкейханов, Дулатов есімдері аталып, оларды қазақ әдебиеті негізін қалаушы Абайдың заңды мұрагерлері ретінде көрсетеді. Осылай істеу арқылы алашордалық шайқаға Абайдан кейінгі қазақ әдебиетінің қозғаушы күші деген жалған ролін таңады. Ол алашордашыл жазушыларды қылмыспен пара пар түрде дәріптейді, Жазушылар Одағы жұмысын бүлдірді, сынды тежеді ... бандитка Г.Серебрякованың «Маркстің жастық шағы» кітабын бастырды», – делінеді [9].

М.Ақынжанов Ғ.Тоғжановтың «Абай атты кітабын «алашордашыл контрбанда» атады. Шоқан мен Ыбырайға да дұрыс баға бермеді. «Абайды қосақтап отырған Уалихановы барып тұрған реакцияшыл хандардың бірі, предатель екенін, Алтынсаринның Орынбор генерал-губернаторының жалдама тыңшысы болғанынын Тоғжанов айтпады, – деп сынады. [10].

Қазақ жазушылары арасындағы саяси-идеялық талас, тартыс, айтыс өзара сынау мәселесінен москвалық басшылық та тыс қалмады. КСРО халықтары

әдебиеті бойынша маман И.Анур (нақты аты жөні – Аршалиус Михайлович Аршаруни) деген біреу 1937 жылы КСРО Жазушылар Одағы басқармасына Қазақстан Жазушылар ұйымының қызметі жөнінде «әшкерлеген» анықтама дайындады. Онда, мынадай мәліметтер келтірді. «Ұзақ жылдар бойы С.Сейфуллин әдебиетші ретінде, бірнеше саяси қателіктер жіберді. Революцияның алғашқы жылдарында С. Сейфуллин «сейфуллиншілдік» деп аталған қазақ әдебиетіндегі ұлтшылдық топты басқарды. Автордың көңіл күйін айқын білдіретін оның «Азия» (1922) өлеңі. Сейфуллин «алашорданың қасқыры» – Байтұрсыновты дәріптеуде Қазақстан Жазушылар Одағының төрағасымен толық бәсекелесе алады (шамасы Сәбит Мұқановты айтқаны болуы керек)».

1937 жылдың 7 қыркүйегінде Алматыда ақын-жазушылардың кезекті «Әдебиеттегі ұлтшыл-фашистердің зиянкестік істерімен күресу және жас кадрларды өсіру» жөніндегі жиналысы өтті. Жиналысқа С.Сейфуллин, Б.Майлин, С.Мұқанов, Ғ.Мүсрепов қатыспады, І.Жансүгіров бұл кезде тұтқындалды. Баяндаманы М.Қаратаев жасады. Ол баяндамада: «Әдебиеттегі ұлтшыл-фашист элементтер осы күнде көп жерден табылып жатыр. Қазақстан елінде де, әдебиет майданында да ұлтшыл фашистердің агенттері бар. Байділдин, Тоғжанов секілді адамдар әдебиетімізге зияндық жасады. Ол өзіне Жансүгіров, Тайшықов секілді күшіктерін ертіп, әдебиетті бүлдірді. Жансүгіров, Қоңыратбаев деген бұзылғанды алды. ...Сәкен, Бейімбет, Сәбиттердің қателерін көрсетіп келеміз – дей келе, И.Жансүгіровтың осы кезде тұтқындалғанынынан хабардар баяндамашы Ілиясты оның шығармаларын да айыптау нысанасына айналдырды. «Жансүгіровтың «Құлагері», «Жорығы», «Күйші», «Жолдастары» халыққа зиянды нәрсе болса да, кейбір сыншылар мақтап жүр, – десе оның сөзін іліп әкеткен, Т.Жароков те «Жансүгіровтер жастардың еңбегін жоймақ болды», деп айыптады [11]. Қабылданған қаулыда, «жазушылар ұйымында халық жауларының екіжүзді іс әрекеті, олардың зиянкестік жұмыстары ұзақ уақыт бойы әшкерленбей келді. Сондықтан, жолдас Сталин көрсеткендей «саяси бейқамдық орын алды». Сейфуллин, Майлин, Мұқанов жолдастар өз уақытында халық жауларын ақыр соңына дейін әшкерлемеді, олардың іс әрекетіне баға бермеді, либералдық, келісімпаздық көрсетті және өздері де көптеген саяси қателіктер жіберді ... деп атап өтілді [12]. «Казахстанская правда» газетінің 1937 жылдың 16 қыркүйегіндегі №213 санында жарық көрген «Выкорчевать национал – фашистску мразь из союза писателей Казахстана» деген мақала қазақ әдебиетінің сол кездегі көрнекті тұлғалары С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, Ғ.Тоғжановқа қарсы бағытталды. Мақалада: « ... Сәкен Сейфуллин 1936 жылы өз мұрағатынан «Қызыл сұңқарлар» пьесасын алып, онда ешқандай бір түйірде ұялмастан өзін өзі мақтаумен айналысқан, азамат соғысы жылдарындағы қазақ бұқарасының ерлік істерін қисық айнамен көрсетіп, қазақ халқының азаттық күресіндегі орыс пролетариатының жетекшілік ролін пасықтықпен бұрмалады», – деп жазды [13, 326-327 б.].

Тоталитарлы диктаттың, үстемдік пен саяси-идеологиялық шырмаудың қуаты мен ахуалын бағымдау үшін бірқатар құжаттарға назар аударалық. 1937

жылдың 13 шілдесінде өткен партия жиналысында қабылданған қаулыда атап өтілді:

«...Қазақстан жазушылар Одағы Басқармасы жетекшілері әдебиеттегі контрреволюциялық-ұлтшыл контрабандамен аяусыз күрес жүргізудің негізгі және басты міндеттерін түсінбеген.

3. Жолдас Сейфуллин мен Жансүгіровтың Одақты саяси басқаруға селқос қатысуы, өзін өзі сынаудан қорқуы, қазіргі кезеңдегі саяси тақырыптардан бас тартуы, өмірден қол үзіп қалуы секілді Одақ басшылығы жұмыстары мен шығармашылық жұмыстарында жіберген өздерінің қателіктері мен кемшіліктерін мойындағындығы жөніндегі өтініштері есепке алынсын» [6,82-83 б].

Сонымен қатар, С.Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу», С.Мұқановтың «Адасқандар», «Бай баласы», «Шығармаларының I томы», Б.Майлиннің «Шығармаларының I-IV томы», І.Жансүгіровтың «Шығармаларының I томы», М.Әуезовтың «Өткеннің көлеңкесі», «Қараш Қараш оқиғасы», Ғ.Тоғжановтың «Абай», Ж.Сәрсеновтың «Әке баласы», «Тоғжан» шығармалары зиянды деп саналып таралымнан тез арада жинап алуды талап етті.

Пролетариат жазушылары саналып келген Бейімбет Майлин мен Ғабит Мүсірепов те қудалануға түсті. Жазушылар ұйымында өткен жиналыста олардың шығармашылығын тек қана сынау, қателіктері мен кемшіліктерін көрсету емес, саяси көзқарасының солқылдақтығын, тұрақсыздығын әшкерлеп Б.Майлинді ашық түрде «халық жауы» деп айыптады. Қазақстан коммунистік большевиктер партиясы қатарынан Б.Майлинді шығару жөніндегі Қазақстан Жазушылар Одағы бастауыш партия ұйымының 1937 жылдың 8 қазанындағы жиналысы хаттамасында былай делінген:

«Тыңдалды»: Майлин жөнінде. Қаулы қабылданды: а) Б.Майлин халық жауы ретінде, ҚК(б) П қатарынан шығарылсын. б) Ұлтшыл-контрреволюционер Майлин әшкерлеу жөнінде бірнеше рет мәселе көтерілгеніне қарамастан, жолдас Ғ.Мүсірепов Жазушылар Одағы Басқармасы мүшесі және ҚК(б)П Мәдени ағарту бөлімі меңгерушісі бола отырып, маусым айында Одақ жазушыларының партия жиналысында халық жауы Майлинді ашық түрде қорғап сөйледі; оның сыртында Майлин ұлтшыл ретінде әшкерленген мақала жарық көретін газеттің шығуын (редакторы болмаса да) тоқтатып, бұл мақаланы Майлиннің пайдасына қайта жөндейді.

... Жолдас Мүсіреповтың Майлинмен және басқа да халық жауларымен (Сейфуллинмен, Лебеденкомен, Тоғжановпен, Хұсайыновпен, Нұртазинмен, Ғатаулинмен, Жаманқұловпен, Айсаринмен және басқалармен) байланысын дәлелдейтін басқа да көптеген бірнеше фактілер бар. Мүсіреповтың ісін оның партиялығы жөніндегі мәселені қарау үшін ҚК(б)П ОК партия ұйымына берілсін» [6,111 б].

Қуалану мен сынға ұшыраудан Абай, М.Жұмабаев және Ж.Аймауытов шығармаларын алғашқылардың бірі болып сынаған Ғ.Тоғжанов та тысқары қалмады. С.Сейфуллин, Б.Майлин және С.Мұқанов еңбектерін талдаған Ғ.Тоғжанов, олардың шығармашылық қызыметін ауқымды түрде көрсете алмады,

сонымен қатар негізсіз сынап қателіктер жіберді, көрнекті тұлғалар шығармаларынан саяси астар іздеп, сынап-мінеп орынсыз тұқыртты. Төңкеріске дейін патша өкіметіне қарсы күрескен қазақ зиялыларын, оның ішінде айрықша А.Байтұрсыновты ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп большевиктік тұрғыда сынап жазған шығармасы да өз басы дауға түскенде қорған болмады.

Оның «Әдебиет және сын мәселелері» кітабы әдебиеттанудың әдістемесі мен теориясындағы күрделі мәселелерді көтерген алғашқы еңбек. Ғ.Тоғжановтың әдеби-сын еңбектері қазақ әдебиеті дамуына елеулі ықпал жасады. Өз жұмысында қазақтың әдеби мұрасын классификациялап, жіктеді және әдіснамасын талдап, ұсынды. Бірінші кезекте қазақ эпосын, фольклорын, халық ауыз әдебиетін қойып, одан кейін кеңес әдебиетін ұсынды. Өзінің кеңес әдебиетіне сын көзбен қарауын Ғ.Тоғжанов, қазақ жазушылары пролетариат жазушысы болып саналмайды, себебі, өздерінің нақты шығу тегіне байланысты олар осы статусқа сәйкес келмейді деп дәлелдеді. Өзінің пікірінше, пролетариат ролін шамадан тыс көтеріп, дәріптеген кеңес жазушыларын сынағаны үшін қуғынға ұшырады.

Халық жауларын әшкерлеудің қарқын алғаны сондай, қазақ және орыс тілдеріндегі газет журнал беттерінде үздіксіз мақалалар жарияланды. Әсіресе, маусым тамыз айлары аралығында халық жауларын әшкерлеген мақалалар апта құрғатпай шықты. Жарияланған мақалалардың атауының өзі зұлмат жылдар бейнесін айқындап, саясат табымен үндесіп жатты.

«Совет жазушылары қатарында жат элементтерге орын жоқ» (Социалистік Қазақстан. 1937, 04.07), «Барып тұрған зиянды контрабанды» (Қазақ әдебиеті 1937. 30.07), «Жинақтар туралы немесе алашордашыл контрабанданың тағы бір түрі туралы» (Социалистік Қазақстан. 1937, 08.08), «Әдебиеттегі троцкишіл-бухариншіл ұлтшыл-фашист зиянкестерін жеріне жете құрту керек» (Қазақ әдебиеті 1937. 13.08), «Жазушылар ұйымында істен гөрі мылжың көп» (Социалистік Қазақстан. 1937, 17.08), «Қазақ әдебиетіндегі авербахшылдықтың қалдығын толық жою керек» (Социалистік Қазақстан. 1937, 29.08), «Жастарға теріс идея беретін кітаптың түкке керегі жоқ» (Қазақ әдебиеті 1937. 31.08), «Жазушылар ұйымындағы ұлтшыл-фашист жаулардың зиянды зардабын біржола құртайық» (Қазақ әдебиеті 1937. 18.10) деген т.б. мақалалар жарық көрді. Халық жауларын әшкерлеген, айыптаған жиналыстардың қаулы қарарлары газет журнал беттерін тұтас алып жатты.

Қазақ көркем әдебиетінің көрнекті тұлғаларын халық жауы деп әшкерлеу ісінде «Жазушылар Одағының партия ұйымы (хатшысы Қ.Әбдіқадыров), Қазақстан Жазушылар одағының әкімшілігі (төрағасы С.Мұқанов, хатшысы М.Қаратаев), «Қазақ әдебиеті» газеті (редакторы Т.Жароков), «Социалистік Қазақстан» (редакторы Ж.Арыстанбеков, кейін С.Бәйішев), «Казахстанская правда» (редакторы Берковский) белсенділік танытты [14,330 б].

1937 жылдың 18 тамызыда Жазушылар одағы басқармасы партия ұйымының хатшысы Қалмұқан Әбдіқадыров «Қазақ әдебиеті» газетінде «Әдебиеттегі троцкишіл-бухариншіл ұлтшыл-фашист зиянкестерін жеріне жете құрту керек» деген тақырыпта мақала жариялап Жазушылар одағы

басқармасының төрағасы С.Мұқановты әшкерледі. «Сәбит өзінің «Адасқандар» шығармасында байды мақтайды, 1932 жылы шыққан «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» кітабында, халық жаулары – алашордашыларды объективті роль атқарды деп жазды, соңғы уақытқа дейін халық жаулары Айсарин, Жұмабаев, Асылбековке ашық түрде келісімпаздық позициясын ұстанды... Өз шығармаларын халық жаулары Досмұхамедовке, Малдыбаевқа берді. Жұмабаевты жұмысқа орналастырғысы келуі, бұл Сәбиттың жай ғана қатесі емес, үлкен саяси қатесі» деп жазып, С.Мұқановты халық жауларымен ұзақ уақыт бойы өз байланысын үзбеді, олармен қарым қатынаста болды, – деп айыптады [15]. 1937 жылдың 7 қыркүйегінде Қазақстан жазушылар Одағы басқармасының «Әдебиеттегі ұлтшыл-фашистердің зиянкестік істерімен күресу және жас кадрларды өсіру» жөніндегі Пленумы өткені білгілі. Пленум қаулысында «С.Сейфуллин, С.Мұқанов халық жауларының іс әрекетіне көңіл аудармады, либералдық, келісімпаздық көрсетті және өздері де көптеген саяси қателіктер жіберді» деген болатын. Бұл пікірді «Правда», «Казахстанская правда», «Социалистік Қазақстан» газеттері іліп әкетіп жариялады. 1937 жылдың 24 қыркүйегінде С.Сейфуллин тұтқындалды, ал осы 1937 жылдың 2-3 қазанда С.Мұқанов қызметтен алынып, партиядан шығарылды.

Сынау мен әшкерлеу, халық жауларын іздеу мұнымен тоқтамады. Көрнекті қазақ жазушыларын жала жабу жалғаса берді. 1937 жылы жас жазушылар атынан Петр Магер деген біреу, «белгілі қазақтың пролетариат жазушылары ұлтшыл-фашистер және олар қазақ социалистік әдебиетін дамуына саналы түрде зиян тигізіп отыр» деп жазды. Магердің және басқа да әдебиет саласындағы функционерлер пікірінше: Халық жаулары – ұлтшыл-фашист оңбағандар жазушылар ұйымының жауапты бөлімдерінде орналасып алып аз бүлдірген жоқ. Фашист бандиттер өздерінің контрреволюциялық ұлтшыл өтіріктерін айта отырып, халық жаулары – Жансүгіров, Майлин, Сейфуллин, Тоғжанов талантты қазақ жастарын бүлдірді, өздерінің түкке тұрмайтын жазбаларын қол жетпес шеберлік ретінде көрсетіп, оларды тұйыққа тіреді». Жас жазушы Петр Магер. 18.XI.1937 ж. деп жазды [16]. Бұл қазақ зиялыларын тағы бір айыптау, жазалау шарасына қадам басу еді.

1938 жылдың ақпанында Жазушылар Одағының төрағасы М.Қаратаев, «Литературный Казахстан» журналының редакторы П.Кузнецов және жазушылар одағының орыс секциясының жетекшісі И.Шухов Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Л.Мирзоянға хат жазып, әдебиет жұмыстарын бүлдірді деп Ғ.Тоғжановты айыптады. Олар: «Журнал ұзақ жылдар бойы өлмесінің күнін кешіп келді. Оны әшкерленген халық жауы Тоғжанов редакциялады, ақиқатында журналды әдебиет маңайында кездейсоқ жүрген адамдардың ұясына айналдырды, Жансүгіров, Майлин, Сейфуллин, Тоғжанов, Шонанов, Жүргенов және басқа да халық жауларының кеңес өкіметіне қарсы ұлтшыл-фашистік сандырақтарын айтатын мінбесіне айналдырды.

Қазақстанда әдебиеттің жұтаңдануы жөнінде зар жылауға қарамастан редакцияда қазір тәп-тәуір кемеліне келген Асқар Тоқмағанбетов, Тайыр

Жароков, Өтебай Тұрманжанов және басқалардың шығармаларының қолжазбалары бар», – деп жазды [16].

Қазақстан коммунистік большевиктер партиясының 1938 жылдың 28 маусымындағы шешіміне сәйкес қазақ, орыс тіліндегі 97 кітаптар мен брошюралар зиянды, жау әдебиеттер ретінде қолданыстан алынып тасталды. Негізінен С.Асфендияров, Ғ.Әлібаев, О.Беков, Ә.Байділдин, Ә.Қоңыратбаев, І.Жансүгіров, Ғ.Тоғжанов, Н.Нұрмақов, Т.Жүргенов, Ұ.Құлымбетов, І.Құрамысов, Б.Майлин, Ғ.Мүсірепов, Ж.Сыздықов, Қ.Сармолдаев, С.Сейфуллин, Т.Шонанов, М.Жолдыбаев шығармалары алынып, жойылды. Бірақ, бұл бәрі емес. Тез арада пайдаланудан алынуға тиісті, қазақ тілінде әндер жазылған граммофон пластинкаларының тізімі де айқындалған еді [6,74 б].

30-шы жылдары Қазақстандағы саяси-идеологиялық ахуал, қазақ әдебиеті дамуындағы құбылыстар Кеңес Одағының, әсіресе Ресейдің қоғамдық-саяси өмірімен және көршілес мемлекеттердің әдебиетімен, жалпы рухани өмірімен тығыз байланысты дамығаны белгілі. Рухани өмірдің даму үрдісін партиялық-кеңестік саясат және оның басшылары айқындап отырды. Мысалы, атақты Мейерхольдтың театры осылай талқандалды. «...театрдың жабылу қарсаңында спектакльдердің біріне ... Каганович келеді. Театрдың да, Мейерхольдтың өзінің де болашақ тағдыры соның қолында еді. Спектакль Кагановичке ұнамады. Сталиннің сенімді серігі спектакльді көріп болмастан театрдан кетіп қалды. Жасы алпыстан асқан Мейерхольд Кагановичтің соңынан қуып, көшеге шығады. Бірақ, Каганович өзінің нөкерлерімен бірге машинаға отырып кете барады. Қашан құлап түскенге дейін Мейерхольд машинаның соңынан жүгіре береді» [17,115 б].

ҚОРЫТЫНДЫ

Осы жылдардағы Қазақстан шығармашылық интеллигенциясының қоғамдық-саяси санасында, рухани танымында дағдарыс туды. Қоғам секілді жеке тұлғалар да тарихтың жол айрығында тұрды. Диктатураға, террорға негізделген пролетарлық идеология мен ұлттық тәуелсіздік пен бостандық идеологиясы арасында бітіспес, көзге айқын байқалмайтын күрес жүрді. Кеңестік идеологияға жат саналған «1937-1939 жылдары 3,5-4 млн адам қуғын сүргінге ұшырады» [18,с.129]. Солардың қатарында, жоғарда аталған А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, Б.Майлин т.б. көптеген қазақ зиялылары болды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Голомшток И.Н. Тоталитарное искусство. - М.: Галарт, 1984. –358.
2. Боффа Дж. История русского Союза. Т.1. – М., 1994.
3. Волобуев О., Кулешов С. Очищение. История и перестройка. –М.: 1989. -288 с.
4. Кәкішұлы Т. Сайыс. Эссе. –Алматы: ҚАЗАҚПАРАТ. 2001. –290 бет.
5. Бес арыс: Естеліктер, эсселер және зерттеу мақалалар.–Алматы. Жалын, 1992. –544 бб.

6. Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 г.– Алматы. «Казахстан», 1998.
7. Елеукенов Ш.Р. Мағжан. Өмірі мен шығармагерлігі. Оқу құралы. –Астана: «Астана-полиграфия, 2008. –392 б.
8. Реабилитация: Политические процессы 30-50-х годов. /Под.общ.ред. А.Н.Яковлева. –М.: Политиздат, 1991. –461 стр.
9. Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты, қ.706, тізбе.1, іс.604.
10. Социалистік Қазақстан. 1937, 4 шілде.
11. ҚР Орталық Мемлекеттік Мұрағаты. Қ.1778, тізбе 1, іс 43, 23-24 бб.
12. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағаты, Қ.980, тізбе.1, іс.4.
13. Казахстанская правда. 1937, 16 сентябрь, №213; Махат Д.А. Баспасөз: сталиншілдіктің Қазақстанда орнығуы (1925-1956 жж) –Астана: «Ана тілі – Ата тарих» баспа – зерттеу орталығы ЖШС, –2007. –528 б
14. Кәкішев Т. Қазақ әдебиеті сынының тарихы. (Оқу құралы). –Алматы. «Санат», 1994. – 448 бет.
15. Қазақ әдебиеті 1937. 13.08.
16. ҚР Орталық Мемлекеттік Мұрағаты. 980-қор, 1-т, 4-іс, 7-іс, 12-іс.
17. Медведев Р.А. Сталиннің серіктері. -Алматы: жалын, 1993. - 284 бет.
18. Волкогонов Д. Триумф и трагедия. Политический портрет И.В.Сталина. – Октябрь, 1988, №12. с.129.

37-Й ГОД: ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОБВИНЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

К. Г. Даркенов

Евразийский национальный университет им. Д. Н. Гумилева, Факультет международных отношений доцент кафедры регионоведения Нур-Султан, Казахстан.

K.Darkenov@mail.ru

Аннотация: Духовно-нравственный кризис творческой активности казахской интеллигенции проявился в годы репрессий 1937 года. В 1937 году обвинения и преследования казахской интеллигенции, известной своими литературными произведениями, достигли апогея. В каждой строчке их сочинений, по их мнению, были те, кто пытался увидеть национализм и фанатизм, оппозицию советской власти и злобу. Стало обычным делом обвинять сошедших с исторической сцены членов Алашорды, обвинять тех, кто был в контакте с Алашордой в прошлом, и тех, кто не контактировал с ними, как агентов Алашорды. Они счли авторов сомнительными и обвинили их в отклонении от линии партии. Тем самым критики, с одной стороны, способствовали разоблачению врагов класса, врагов народа. Во-вторых, они хотели создать положительный образ себя как сторонника политики и направления партии. Власти, от простых людей до власть имущих, не остались в стороне от кампании по разоблачению своих врагов.

Ключевые слова: Советская власть, казахская интеллигенция, коммунистические большевики

37TH YEAR: POLITICAL AND IDEOLOGICAL ACCUSATION OF KAZAKH INTELLECTUALS

K.G. Darkenov

PhD, associate professor, L. N. Gumilyov Eurasian national University, The faculty of International Relations, Department of regional studies, Nursultan, Kazakhstan.

K_Darkenov@mail.ru

Annotation: The spiritual crisis of the creative activity of the Kazakh intellectual manifested itself in the years of repression in 1937. In 1937, the accusations and persecutions of the Kazakh intellectuals, known for their literary works, reached an apogee. In each line of their essays, in their opinion, there were those who tried to see nationalism and fanaticism, opposition to Soviet power and evil. It was common to accuse those who came in contact with the historical scenes of the members of Alashorda, to accuse those who were in contact with Alashorda in the past, and those who did not contact them as agents of Alashorda. He considered the authors skeptical and blamed them for deviating from the party line. The most critical, on the one hand, contributed to the disclosure of the enemies of the class, the enemies of the people. Secondly, they wanted to create a positive image of themselves as a supporter of politics and party leadership. Authorities, from ordinary people to power, did not stay on the side of the campaign to expose their enemies.

Keywords: Soviet power, Kazakh intellectuals, Bolshevik communists.